

Rafael Aracil
Antoni Segura
(Editors)

MEMÒRIA DE LA TRANSICIÓ A ESPANYA I A CATALUNYA

M E M Ò R I A
DE LA TRANSICIÓ
A ESPANYA I A
CATALUNYA

MEMÒRIA DE LA TRANSICIÓ A ESPANYA I A CATALUNYA

Editors

Rafael Aracil
Antoni Segura

Autors

Macià Alavedra	Josep M. Huertas Claveria
Lluís Armet	José Luis López Bulla
Heribert Barrera	Manuel Mas
Xosé Manuel Beiras	Andreu Mayayo
Josep Benet	Montserrat Minobis
Francesc de P. Burguera	Alfred Molinas
Ramon Camp	Joan Miquel Nadal
Jordi Carbonell	Agustí Pons
Santiago Carrillo	Jordi Pujol
Emili Cortavitarte	Joan Reventós
Joseba Egibar	Josep Riera
Ramon Espasa	Miquel Roca Junyent
Antoni Farrés	Carles Santacana
Enric Frigola	Carles Sentís
Luis Fuertes	Sebastià Serra
Josep Maria Guinart	Jordi Solé Tura
Antoni Gutiérrez Díaz	Jordi Valls

EDICIONS
UNIVERSITAT DE
BARCELONA

ÍNDIX

Nota dels editors	9
Memòria i història de la transició	11
20 anys de Constitució	67
Santiago Carrillo	85
Les nacionalitats	103
20 anys de l'Estatut	135
20 anys d'ajuntaments democràtics	169
Josep Benet	199
Els agents socials	221
Heribert Barrera	245
Carles Sentís	263
Antoni Gutiérrez Díaz	279
Joan Reventós	299
Jordi Pujol	319
Els mitjans de comunicació i la transició	343
Memòria de la transició: Apèndix (Espanya/Catalunya).	367

NOTA DELS EDITORS

Respecte del text que segueix, hem cregut convenient incloure una informació necessària per acompanyar la transcripció de les intervencions i del debat que se celebrava a cada sessió del curs *Memòria de la Transició a Espanya i a Catalunya*. Es tracta d'una informació suplementària que serà útil per a tots els lectors, ja que facilita la comprensió d'un procés que, vist des d'angles i perspectives diferents, és complex en si mateix. Però sobretot, és una informació que hem pensat que pot ser molt aclaridora per als lectors més joves, perquè s'està parlant d'una etapa, d'uns fets ocorreguts fa gairebé 25 anys. És a dir que, avui en dia, per exemple, cap dels estudiants de la Universitat —per la seva edat— va viure aquella època i, per tant, no en recorda res en especial, si no és de forma indirecta.

Així, doncs, hem inclòs al començament del llibre un text explicant alguns aspectes del franquisme que enllaça amb els antecedents de la Transició i, també, amb l'evolució del propi procés de la Transició. Al final, en apèndixs, hi figuren igualment una sèrie de dades referents a resultats electorals (Congrés, Senat, autonòmics, sindicals...), referèndums (OTAN, etc.), atemptats (ETA, extrema dreta...), cronologies, glossari de sigles, etc. Els dos textos afegits faran entendre millor, això creiem, la «memòria» exposada pels protagonistes durant les sessions.

El text que ara publiquem va ser un curs de lliure elecció ofert pel *Centre d'Estudis Històrics Internacionals* (CEHI) per als estudiants de segon cicle de la Universitat de Barcelona. Comptant amb l'ajut dels vicerectorats de Docèn-

cia i Estudiants, de Recerca, i d'Activitats i Promoció Culturals, com també amb la col·laboració del Departament de la Presidència de la Generalitat de Catalunya, va ser impartit durant el segon semestre del curs acadèmic 1998-1999, amb una gran acollida per part dels estudiants i també, en diverses sessions, d'un públic no universitari.

El seu objectiu era encetar un marc de reflexió i debat que pugui proporcionar als nostres estudiants les claus interpretatives d'aquella important etapa, com també els elements d'anàlisi necessaris per completar la seva formació professional, cívica, social i política.

És per això, pels objectius i per l'acollida que, després d'aquell primer curs, el CEHI va decidir convertir en permanent aquest tipus d'activitats i, durant el segon semestre del curs 1999-2000, ha ofert també una segona edició de la *Memòria de la Transició a Espanya i a Catalunya (II)* que, amb característiques semblants a l'anterior, ha estat centrada en *Sindicalisme, gènere i qüestió nacional*. També, al moment oportú, aquestes sessions seran publicades.

Finalment, hem d'agrair a tots els qui, d'una manera o d'una altra, van intervenir en aquest cicle les facilitats que ens van donar a l'hora d'organitzar-lo. Igualment, volem remarcar l'absoluta bona disposició dels participants a exposar els seus records a l'Aula Magna de la Universitat.

RAFAEL ARACIL I ANTONI SEGURA
Centre d'Estudis Històrics Internacionals
Pavelló de la República
Barcelona, març de 2000

MEMÒRIA I HISTÒRIA DE LA TRANSICIÓ

ANTONI SEGURA I MAS
Centre d'Estudis Històrics Internacionals
Universitat de Barcelona

27 de setembre

Encara era de matinada i el dia s'anunciava trist i ennuvolat. Les passes deixaven unes fines petjades sobre el camí que conduïa a la porta de serveis del cementiri. Més enllà, la ciutat s'incorporava a la vida quotidiana amb el regust, amarg, de la inutilitat de les protestes i manifestacions dels darrers dies. Tot havia estat en va, fins i tot el clam internacional que culminà amb l'ocupació de consolats i delegacions. La mort, irracional i absurda, colpejava de nou i es convertia en el tret més perenne d'aquella injusta i maleïda victòria. La comitiva s'aturà davant del mur, blanc, llarg, nu. Fou tot molt ràpid. Només una descàrrega, que sonà seca, com un tret, tot i que després començà a esfilagarsar-se en un eco reiteratiu i absurd. El cos va caure a terra i una bandada d'ocells aixecà el vol com empesa per un ressort ocult. El sol tot just clarejava a l'horitzó ofegat per uns núvols espessos i de mal auguri.¹

El paràgraf anterior reproduïx un fragment d'un article que, vint anys després, intentava reconstruir, amb l'ajuda del record i d'algunes notes escrites en aquell moment, la ràbia, la impotència i la sensació produïda pels darrers as-

1. Antoni Segura i Mas, "27 de setembre", fragment d'un article mai acabat (25 de setembre de 1995).

sassinats legals de la dictadura: a pesar de la campanya internacional, de les nombroses manifestacions celebrades arreu d'Espanya i de les peticions de clemència adreçades al dictador des d'instàncies i personalitats molt diverses, el 27 de setembre de 1975 foren afusellats tres militants del Frente Revolucionario Antifascista y Patriótico (FRAP) i dos militants d'Euzkadi Ta Askatasuna (ETA; Euskadi i Llibertat), un dels quals, Juan Paredes Manot, "Txiqui", al cementiri de Cerdanyola del Vallès.² Era la mateixa ràbia i impotència viscuda un any i escaig abans arran de l'execució de Salvador Puig Antich. El 27 de setembre de 1975 al dictador li quedaven menys de dos mesos de vida.

Fou un intent de reconstrucció fallit, perquè aviat em vaig adonar que en aquelles dues dècades havien passat massa coses que, potser, desvirtuarien el sentit de l'article. D'una banda, el fet substancial que volia ressaltar, la continuïtat del tret fonamental, la repressió, d'una dictadura que va sorgir de la mort (el seu primer acte fou la revolta del 18 de juliol que va desencadenar la Guerra Civil i una intensa repressió a ambdues rereguardes que va prosseguir durant la postguerra) i morí matant, podia semblar una justificació de la violència absurda i inútil que ETA seguia practicant a mitjans dels anys noranta. Potser perquè els militants d'ETA són els fills d'una generació que encara va conèixer la violència antiga i brutal de la dictadura i que han fet del rebuig de la violència antiga la justificació d'una violència renovada, quotidiana, igualment terrible i inútil. De fet, doblement inútil, en la mesura que les morts d'ahir no han servit per evitar les morts d'avui.

D'altra banda, la Transició havia estat, finalment, una entesa, un acord, un pacte entre els sectors més lúcids, més evolucionats (o, si es prefereix, amb més voluntat de supervivència política i econòmica) del règim franquista i l'oposició democràtica. Un punt de trobada entre franquistes i antifranquistes, és a dir, una reforma sense ruptura encara que el punt d'arribada, l'Estat de dret i democràtic, suposí una profunda ruptura amb el punt de partença: una dictadura que, mitjançant una reforma pactada (la de "*la ley a la ley pasando por la ley*" de Torcuato Fernández Miranda), es dissol per donar pas a un nou marc jurídic que culmina en l'elecció democràtica del Parlament, la redacció d'una Constitució consensuada entre les diferents forces polítiques majoritàries, el restabliment d'una Generalitat provisional i l'aprovació en referèndum de l'Estatut el 1979. El preu d'aquest procés fou, però, l'amnèsia, l'oblit del passat i de les biografies personals de les últimes quatre dècades. Només així era possible la reconciliació política entre els que havien patit la repressió i els que l'executaven, entre les víctimes i els botxins.³ Potser era un

2. Els darrers afusellats del franquisme foren Juan Paredes i Àngel Otaegui, d'ETA, i José Luis Sánchez Bravo, Francisco Baena i Ramón García Sanz, del FRAP.

3. Qui més ha insistit en fer de l'oblit el preu de la Transició ha estat Gregorio Morán, *El precio de la transición*, Barcelona, Planeta, 1991.

preu necessari, inevitable (com demostraren les execucions de setembre de 1975, calia no subestimar la força que encara tenia la dictadura, ni oblidar la feblesa de l'oposició), però, a llarg termini, ha estat un preu massa elevat, perquè l'oblit s'ha instal·lat entre nosaltres i hem deixat les noves generacions orfes de referències, de passat. La pesantor del silenci i el gruix de l'oblit (esbrineu quina història coneixen els alumnes de les nostres universitats) ens condueix, de mica en mica, a l'aniquilació com a poble i com a éssers humans capaços de commoure'ns amb la injustícia i l'horror. I, malgrat tot, alguns s'entesten encara en estendre un mur de silenci sobre el passat més immediat per no incomodar els hereus de la dictadura.

Per últim, les reconstruccions de la Transició que començaren a fer-se a mitjans dels anys noranta tampoc no ajudaven a contextualitzar el moment de l'afusellament de Txiqui, quan la violència de la dictadura planava sobre tota acció pretesament política i projectava, en contrapartida, una percepció de la violència d'ETA avui difícilment justificable.⁴ Afortunadament, si alguna cosa ha variat substancialment en el decurs del darrer quart de segle ha estat la percepció de la violència i d'allò que s'anomenava la "violència revolucionària" que, per a molts sectors de l'esquerra europea, era acceptable o fins i tot justificable en determinades circumstàncies de lluita contra l'opressió: Palestina, Espanya, dictadures del con sud d'Amèrica Llatina, etc. L'exemple de la revolució cubana i de la guerra d'alliberament d'Algèria havia calat fons entre els sectors més radicals, disposats a idealitzar i practicar la violència revolucionària. Fou precisament en aquest context i en el marc de la dictadura espanyola que sorgiren ETA i la resta de grups de l'esquerra que, en un moment o altre, optaren —o pretengueren optar— per la lluita armada.

El vintè aniversari de la mort del dictador i de l'inici formal de la Transició fou aprofitat per publicar diversos treballs destinats al gran públic sobre alguns dels considerats principals protagonistes d'aquesta història (el rei, Torcuato Fernández Miranda, Sabino Fernández Campo...). I com a complement, la sèrie de televisió de Victoria Prego que, malgrat les objeccions que se li podien fer, oferia una visió menys reduccionista i interessada

4. Victoria Prego (*Así se hizo la Transición*, Barcelona, Plaza & Janés, 1995, pp. 24-25) ho ha expressat molt bé quan, referint-se a l'atemptat que costà la vida al president del govern Luis Carrero Blanco (20 de desembre de 1973), escriu: "Con aquella acción, que nadie en la oposición antifranquista llama entonces 'asesinato', ETA les demuestra algo que la izquierda ignoraba por completo, esto es, hasta qué punto es vulnerable el régimen de Franco... Ahora es difícil reconocerlo, habida cuenta de la tenebrosa trayectoria de la banda y del camino opuesto, abiertamente democrático, recorrido por la inmensa mayoría de los españoles, pero en aquellos momentos el grupo terrorista es visto por amplios sectores de la oposición, notablemente los partidos de izquierda, como la encarnación del valor físico y de la clarividencia política, capaz de haber despejado el futuro de nuestro país con la eliminación de un importantísimo obstáculo en el camino hacia la conquista de las libertades."

que la resta.⁵ La majoria d'aquests treballs reproduïen, però, tòpics, llocs comuns, visions esbiaixades que ocultaven, enfosquien, difuminaven, en lloc d'il·luminar, contrastar i clarificar. Tres aspectes em semblaven llavors particularment rellevants en aquest sentit.

La dictadura franquista tendeix a presentar-se com un règim decadent, gairebé anacrònic, en procés d'extinció biològica, que porta en el seu interior la llavor de la pròpia destrucció. Aquesta retrospectiva parcial té l'avantatge d'endolcir el record del franquisme i salvar del naufragi alguns il·lustres personatges. Certament, tothom té el dret d'evolucionar políticament i convertir-se en un fervorós paladí del sistema democràtic. Una altra cosa és voler canviar la història. En efecte, el franquisme dels anys setanta era diferent del de l'autarquia, però conservava alguns trets distintius com la violència de la repressió. Excepte en els primers moments –i molt especialment dels anys de la Guerra Civil i la immediata postguerra–, foren, això sí, una violència, uns assassinats legals perquè comptaven amb el *enterado* del Consell de Ministres del govern corresponent i amb el vistiplau del dictador.⁶

La Transició es reviu, s'explica en clau espanyola, gairebé madrilenya. És allò que es cou en els confins dels heterodoxos, dels evolucionistes del

5. Els treballs, biografies i pseudobiografies publicats l'any 1995 i al·ludits en el text són, fonamentalment: Tom Burns Marañón, *Conversaciones sobre el rey*, Barcelona, Plaza & Janés, 1995; Pilar y Alfonso Fernández Miranda, *Lo que el Rey me ha pedido*, Barcelona, Plaza & Janés, 1995; Julia Navarro, *Nosotros, la Transición*, Madrid, Temas de Hoy, 1995; T. Powell Charles, *Juan Carlos. Un Rey para la democracia*, Barcelona, Planeta, 1995 (en la mateixa línia de destacar la figura de Joan Carles I, quatre anys abans, havia publicat *El piloto del cambio*, Barcelona, Planeta, 1991); Manuel Soriano, *Sabino Fernández Campo. La sombra del Rey*, Madrid, Temas de Hoy, 1995; Javier Tusell, *Juan Carlos I. La restauración de la monarquía*, Madrid, Temas de Hoy, 1995.

6. En el cas de les dues últimes execucions que tingueren lloc a Barcelona, la de Salvador Puig Antich (2-III-1974) i la de Juan Paredes Manot (27-IX-1975), el *enterado* correspongué al govern de Carlos Arias Navarro del qual formaven part Antonio Carro Martínez (presidència), José García Hernández (vicepresident 1r i Governació), Antonio Barrera de Irimo (vicepresident 2n i Hisenda), Licinio de la Fuente (vicepresident 3r i Treball), Pedro Cortina Mauri (Afers Estrangers), Francisco Coloma Gallego (Exèrcit), Gabriel Pita da Veiga (Aire), Cruz Martínez Esteruelas (Educació i Ciència), Antonio Valdés González-Roldán (Obres Públiques), Alfredo Santos Blanco (Indústria), Nemesio Fernández Cuesta (Comerc), Tomás Allende García-Báxter (Agricultura), Luis Rodríguez de Miguel (Habitatge), Francisco Ruiz-Jarabo (Justícia), Pío Cabanillas Gallas (Informació i Turisme), Joaquín Gutiérrez Cano (Planificació del Desenvolupament) i Alejandro Fernández Sordo (Relacions Sindicals). El 29 d'octubre de 1974, és cessat el ministre més oberturista i reformista del Govern Arias Navarro, Pío Cabanillas, la qual cosa porta a presentar la dimissió al ministre d'Hisenda Barrera de Irimo. Seran substituïts, respectivament, per León Herrera i Rafael Cabello de Alba. El 6 de març de 1975, Licinio de la Fuente, Alfredo Santos Blanco, Nemesio Fernández Cuesta i Francisco Ruiz-Jarabo foren cessats i substituïts, respectivament, per Fernando Suárez, Alfonso Álvarez Miranda, José Luis Cerón i Sánchez Ventura. Cal assenyalar que els *enterados* no es produïren per unanimitat i que els sectors del Govern i del règim més partidaris d'una obertura política eren contraris a les execucions. Sobre la composició del govern d'Arias Navarro vegeu Ramón Tamames, *La República. La Era de Franco, Historia de España de Alfaguara VII*, 6a ed., Madrid, Alianza, 1977, pp. 499-500.

poder franquista i, en el millor dels casos, d'una oposició democràtica que també actua i es defineix en clau espanyola, encara que els seus dirigents parlin des de l'exili. Aquesta tampoc no és una reconstrucció casual i desinteressada. De nou, el rerefons de la Guerra Civil se'ns fa present. El 10 de febrer de 1939, quan les tropes franquistes arribaven a la frontera amb França, els ciutadans de Catalunya havien perdut les llibertats democràtiques, però, també, les llibertats nacionals. És per això que, a casa nostra, la lluita per aconseguir-ne unes era inseparable de la lluita per recuperar les altres, simbolitzades en la reivindicació de l'Estatut d'Autonomia. Tanmateix, reconèixer això suposa acceptar un model d'Estat que resulta inadmissible per a la dreta espanyola més conservadora i, en bona mesura també, per a certs dirigents de l'esquerra que tenen una concepció jacobina de l'Estat.

La figura del rei i de determinats polítics de l'anterior règim són la clau per explicar la Transició, fins al punt que aquesta ens apareix com un treball d'encaix on tot estava previst des de feia molt de temps i on cada passa es donava amb precaució però amb decisió per tal d'assolir la fita desitjada. La Transició seria així la realització d'un pla prèviament elaborat per ments clarividents al servei del futur rei. És massa simple per ser veritat, i representaria un enorme menyspreu per a tots aquells que, amb la seva lluita política i sindical, van fer inevitable la Transició. La clarividència, en tot cas, calia per reconèixer aquesta inevitabilitat i afegir-se, encara que fos a darrera hora i després que ETA dinamités l'alternativa continuista-modernitzadora impulsada pels tecnòcrates de l'Opus Dei, als vents de canvi que exigia la incorporació a Europa, la taula de salvació per a una malmesa economia espanyola durament colpejada per la crisi de començaments dels setanta i amb un teixit industrial obsolet i gens competitiu. La mateixa clarividència que calia també, certament, per conduir el procés i, amb la connivència resignada de l'oposició democràtica, dur a terme una reforma que no provoqués la irritació d'una cúpula militar que havia estat el baluard de la dictadura.

L'ombra d'oblit i de silenci sobre el passat més recent a què va donar lloc el pacte no escrit de la Transició, dificulta no tant l'estudi d'aquells anys com, sobretot, l'estudi de la dictadura. En molts aspectes, s'haurà arribat tard per reconstruir amb detall els primers anys de la implantació d'un règim que s'assentava en el suport social i en la repressió. Catalunya no fou una excepció i el franquisme s'hi consolidà gràcies a una intensa repressió, que abastava tots els nivells de la vida quotidiana, pública i privada i estava present a totes hores i en qualsevol lloc, i gràcies al suport que va rebre, per acció o per omissió, d'àmplies capes socials del país.

Els primers anys de la dictadura foren els més durs, els que han dei-

xat menys record, però foren també els més decisius en la consolidació de les institucions de la dictadura a Catalunya. Amb motiu de la presentació de la documentació de la "Comisión de Incorporación Industrial y Mercantil n.º 2" (CIIM núm. 2, corresponent a Catalunya), conservada a l'Arxiu de la Cambra de Comerç, Indústria i Navegació de Barcelona, escrivíem: "ateses les característiques socioeconòmiques de Catalunya —un país eminentment industrial i comercial—, la Comissió constitueix un dels eixos preferents d'actuació del govern de la dictadura franquista després de l'ocupació de Barcelona i en els anys immediatament posteriors a la fi de la Guerra Civil, és a dir, els anys 1939-1941. A més a més, les circumstàncies del moment, permetien exercir totes aquestes funcions amb la impunitat dels vencedors: sense oposicions ni controls de cap mena i amb una població temorenca i vençuda per la guerra, pels bombardejos de darrera hora, per la fam, per la por, per l'atur. La desfeta de les ideologies i de la legalitat ahir vigents havia estat total i absoluta. Mai ningú no havia disposat d'un poder tan absolut com el dels dies, mesos i anys que seguiren a l'ocupació de Barcelona, quan, sovint, a les nits, retrucaven, de carrer en carrer i de porta en porta, els espetecs que anunciaven la justícia terrible i immisericordiosa dels vencedors. A redós del nou poder, hi havia els que havien patit els excessos no menys terribles dels 'incontrolats', els que havien sofert en carn pròpia la tragèdia de la repressió republicana, però, també, els voltors de tota mena, supervivents sense ideologia, disposats a rosegat les despulles dels vençuts, dels seus béns, dels seus records... El període d'actuació de la CIIM núm. 2 fou el més terrible de la història més immediata. Foren uns moments d'una gran mobilitat social —alimentada pels canvis polítics— i d'unes possibilitats extraordinàries d'acumulació de béns i capitals —propiciada pels canvis de titularitat introduïts per la nova legislació social i econòmica. Foren els moments crucials en la configuració de les bases econòmiques, socials i ideològiques de la dictadura a Catalunya".⁷

I, tanmateix, la reconstrucció històrica es fa cada cop més difícil. Costa trobar les eines per esbrinar el passat més immediat, perquè la dictadura, primer, i el pacte d'oblit de la Transició, després, han ajornat els estudis prou temps perquè molts dels protagonistes hagin desaparegut i amb ells un material històric de primera mà. Ja resulta particularment difícil reconstruir alguns aspectes de la Guerra Civil i, sobretot, de la resistència interior durant els anys quaranta: la història del maquis, més enllà dels personatges

7. Rafael Aracil i Antoni Segura, "Els empresaris de la postguerra" a Rafael Aracil, Antoni Segura, Jordi Oliva i Maria Pont, *Empresaris de la postguerra. La Comisión de Incorporación Industrial y Mercantil n.º 2 1938-1942*, Barcelona, Cambra Oficial de Comerç, Indústria i Navegació de Barcelona, 1999, pp. 49.

més populars i coneguts (Quico Sabaté, Lluís Facerias...), resta per fer i, segurament, ja no es podrà fer mai amb un cert detall. I, tanmateix, foren desenes, centenars d'homes (i algunes dones) que amb la seva lluita, desesperada i sense possibilitats d'èxit, mantingueren una espurna d'esperança i rebel·lió. Foren mites i bandolers alhora; desesperats i desarmats. Temuts i odiats per les forces de l'ordre i, en ocasions, pels mateixos pagesos i la població que, de grat o per força, els donava aixopluc i suport logístic.⁸ És el mateix oblit que enfosqueix el record dels milers de resistents (homes i dones) que al llarg de la dècada dels quaranta confeccionaren *octavilles*, fullets, revistes i diaris clandestins, impulsaren accions polítiques, culturals i reivindicatives, mantingueren encesa la flama de l'oposició en precàries condicions i a través d'organitzacions encara més precàries conegueren, massa vegades, la brutalitat dels interrogatoris, la duresa de la presó i la fredor dels morts afusellats al Camp de la Bota.

D'aquests anys ens queden les col·leccions dels diaris legals, que expressen la veu dels vencedors, gairebé tota la documentació significativa elaborada pel règim⁹ i el que Miquel Bové i Antoni Capilla han denominat la *premsa de sorra*, que es conserva fragmentada i força incompleta.¹⁰ Ens queden també, de forma igualment fragmentada i incompleta, els documents, les actes i les publicacions de les organitzacions i els partits polítics clandestins i els materials elaborats a l'exili, no sempre amb un coneixement acurat del que succeïa a l'interior.¹¹ D'on sortirà, però, la informació que no contenen ni els uns ni els altres? Ens manquen, cada vegada més, els testimonis. I, si bé és veritat que els documents i les escadusseres memòries disponibles permeten refer parcialment la història, també és cert que a les noves generacions d'historiadors els serà cada vegada més difícil contraposar la veritat "oficial" amb la veritat "clandestina", ambdues deformades per la lluita ideològica que des de 1939 mantingueren la

8. Sobre el maquis poden consultar-se Josep Clara, *El maquis*, Girona, Quaderns de la Revista de Girona, Diputació de Girona/Caixa de Girona, 1992; Antonio Tellez, *La guerrilla urbana y Facerias*, París, Ruedo Ibérico, 1974, i Sabaté, *Guerrilla urbana en España*, Barcelona, Virus, 1992. I, més recentment, Ferran Sánchez Agustí, *Maquis a Catalunya. De la invasió de la vall d'Aran a la mort del Caracremada*, Lleida, Pagès Editors, 1999, i la biografia novel·lada de Francesc Sabaté de Pilar Eyre, *Quico Sabaté, el último guerrillero*, Barcelona, Península, 2000.

9. Poc abans de les primeres eleccions democràtiques, molts governs civils i altres institucions oficials, reberen ordres de destruir gran part de la documentació relacionada amb la repressió i el partit únic. Malauradament, no sempre existeixen còpies en altres organismes oficials que permetin recuperar aquesta informació.

10. Miquel Bové, Antoni Capilla, *La premsa de sorra. Les publicacions obreres clandestines a la Catalunya de la postguerra (1939-1959)*, Barcelona, Diputació de Barcelona-Col·legi de Periodistes de Catalunya, 1995.

11. Una part important d'aquesta documentació i de les publicacions oficials del règim es poden trobar al Centre d'Estudis Històrics Internacionals-Pavelló de la República de la Universitat de Barcelona.

dictadura i l'oposició.¹² De la mateixa manera, cada vegada mancaren més les referències per fer la lectura entre línies dels diaris i les revistes legals, de les obres de teatre que es representaven, del cinema, etc. que es popularitzaren a les dècades dels anys seixanta i setanta.

L'èxit, avui irrepetible, tret d'alguns treballs dels primers Joglars que jugaven també amb la complicitat de l'espectador per trobar una doble lectura al que succeïa a l'escenari, de representacions d'obres com *Ronda de mort a Sinera* o *Primera història d'Esther* de Salvador Espriu, com *Marat Sade* de Peter Weiss o com *Las Criadas* de Genet s'explica no tant pel que deien els textos o l'escenografia de l'obra com per la identificació que l'espectador feia del que succeïa o es deia a l'obra amb la situació política que vivia el país. De la versió que va fer Enrique Llovet d'*El Tartufo* de Molière, que fou estrenada al Teatro de la Comedia de Madrid el 3 d'octubre de 1969, el seu director i protagonista (Adolfo Marsillach) ha pogut escriure que "*todo el mundo comentaba en Madrid nuestro Tartufo. El lenguaje críptico que el franquismo había impuesto para expresarnos llegó aquí a un refinamiento hiperbólico. El público veía y oía más cosas de las que en realidad hacíamos y decíamos. Se aseguró que un loro gritaba '¿Opus 69!' y que la censura le obligó a callarse en el ensayo general. (Falso. Tuvimos un loro, pero no hablaba y se murió de aburrimiento a la mitad de una representación.) También se dijo que yo imitaba a López Rodó y que José María Prada -Orgón- era la contrafigura de Franco. (No, no exactamente. Es cierto que la conexión entre los dos personajes protagonistas de Molière podía recordar la complicidad que unía al Generalísimo con su ministro inventor del Plan de Desarrollo, pero de ahí a una imitación o parodia... No, eso hubiese sido rebajar nuestro trabajo a los mecanismos propios de las caricaturas de revista.) En un momento de la representación, yo -es decir, Tartufo- saltaba del escenario a un palco de proscenio y comentaba*

12. Pilar Eyre, en l'obra que s'acaba de citar, reproduïx aquesta sensació de Sabaté quan torna a Catalunya l'octubre de 1945 per començar les seves accions: "*Sabaté ha faltado de su tierra seis años y medio y esperaba encontrarse con un país sucio, pobre, furioso y despedazado. Y halla un país roto y pobre, sí. Pero, más que ira Quico detecta una desesperada resignación que no entiende y que le subleva. Entre lo que dice Solidaridad Obrera ese mismo mes desde Toulouse ('Esto se hunde. Nuestro esfuerzo colectivo se ve coronado con indiscutible éxito con el final del oprobioso régimen que tiene amordazado y sojuzgado al heroico pueblo español')*" i lo que publica en Madrid el diari *Informaciones* ("*España es hoy la envidia del mundo por la paz y la prosperidad que ha alcanzado bajo la égida de nuestro invicto Caudillo*") *hay una tierra de nadie, yerma y gris, en la que se mueve la mayoría de sus compatriotas.*"

Una observació similar fa Jordi Solé Tura (*Una història optimista*, Barcelona, Edicions 62, 1999, pp. 180-181) quan, a propòsit de Ràdio Espanya Independent (La Pirenaica), ens adverteix que "no era un emissora d'informació sinó una eina de combat polític. El nostre treball era, doncs, una barreja d'informació i de voluntarisme, i és lògic que més d'una vegada caiguéssim en l'exageració o en l'error més o menys assumit", com, quan amb ocasió del Primer de Maig de 1962 o el 1963, "vam proclamar amb entusiasme que mig milió de treballadors s'havien manifestat a la Casa de Campo contra el franquisme" quan, probablement, la convocatòria havia estat un fracàs, la qual cosa no impedí, però, que la repressió es rabegés en alguns dels convocats que hi varen assistir.